

ÍNDIX

Introducció	9
La trobada de Catalunya i Cuba	11
Xifres de catalans a Cuba.....	17
La religió a Cuba.....	21
Religiosos catalans a Cuba.....	41
La religiositat dels catalans a Cuba	59
Epíleg	81
Bibliografia.....	91

INTRODUCCIÓ

D'acord amb els meus càlculs, d'ençà de la darrerria del segle XVIII i fins a les dues primeres dècades del segle XX, emigraren i s'establiren a Cuba a l'entorn de 50.000 catalans. Duïen la seva cultura i tradicions, les concepcions religioses entre elles.

Un cop arrelats a l'illa van ser influïts pels costums locals, però al mateix temps van fer sentir els seus, particularment dins els cercles familiars o socials als quals s'integraren. Aquells que formaven família amb cònjuges també catalans solien mantenir de manera més consistent el vincle amb les arrels.

No tots foren creients conseqüents, però en aquells temps la condició formal de catòlic era el comú denominador de tots els que arribaven de la península. La situació a Cuba fou gairebé la mateixa fins a l'any 1898, amb l'excepció dels que professaven religions d'origen africà que solien ser practicants vergonyants, de vegades resaven d'amagat. Posteriorment començaren a arribar altres influències religioses.

A hores d'ara, a Cuba els catalans són una espècie en extinció. Només en resten unes desenes d'aquells que cercaren a l'illa la seva terra de promissió. Juntament amb la seva desaparició s'esborren també les seves petjades. Tanmateix, al voltant d'un 8% dels cognoms dels actuals cubans són d'origen català, però cada cop més s'allunyen de l'origen. Personatges històrics i alguns noms emblemàtics de firmes, productes, institucions, indrets, construccions i altres testimonis, suggereixen una presència que es difumina amb el pas dels anys. És la història l'encarregada de conservar la memòria d'aquells fills del Principat que, en quantitats importants per l'època i sota circumstàncies temporals adverses, sortosament superades, s'instal·laren a Cuba de manera permanent o força prolongada. Alguns tornaren a Catalunya enriquits i contribuïren a conformar la llegenda de la Cuba mítica a la qual anaven els avis a fer fortuna.

El meu amor per les arrels i el deler que no es perdi la memòria de la passada dels catalans per Cuba m'indueixen a reconstruir-ne la història. En tal tasca aprofito la documentació existent i les peces del trencaclosques dels meus propis records a l'interior dels quals hi ha un espai vinculat a la fe religiosa d'aquells que van adoptar Cuba com a segona pàtria.

Pràcticament extingits els catalans nadius, la traça material més visible de la seva presència a l'illa són les esglésies que van alçar a la Mare de Déu de Montserrat. Elles són el pretext d'aquest assaig, que en realitat va més enllà i mostra un quadro de la religiositat dels catalans cubans, com m'agrada anomenar-los, i del seu entorn cultural circumstancial. Tot plegat obliga a un vol rasant per damunt de la història de les religions a Cuba. És un subproducte de la recerca que de vegades pot arribar a sobtar. Jo mateix, que he residit al país pràcticament tota ma vida, tenia idees preconcebudes sobre la religiositat del poble cubà i en alguns casos he tingut sorpreses. Com va dir Engels:¹

....el propi sentit comú, company molt respectable de portes endins, entre les quatre parets de sa casa, viu peripècies veritablement meravelloses tot just s'aventura pels amplis camps de la recerca.

Joan M. FERRAN OLIVA

L'Havana

1. ENGELS, Friedrich, Anti-Dühring, Ediciones R, l'Habana 1964, p. 31.

LA TROBADA DE CATALUNYA I CUBA

El segovià Diego Velázquez va rebre la comanda de poblar l'illa de Cuba i entre 1512 i 1514 va fundar les set primeres viles. L'empresa es va dur a terme en nom de la corona de Castella. En aquella època, per obra i gràcia dels enllaços matrimonials, Castella i la corona de Catalunya-Aragó, tenien un mateix monarca però els seus governs eren independents l'un de l'altre. Espanya no existia com a entitat política unitària i aquesta situació es va estendre fins després de 1714.

Segons una interpretació generalment acceptada, la corona de Castella va limitar exclusivament als seus súbdits l'accés a les noves terres. Aquesta participació quedava restringida als estrangers, i els catalans ho eren. Però d'acord amb altres versions tal prohibició no resultà efectiva i si els catalans no participaren activament en la colonització inicial fou per voluntat pròpia i, sobretot, per les seves limitacions econòmiques. Qualsevulla que sigui la interpretació, això va tenir conseqüències significatives pel que fa a l'arribada dels catalans a Cuba.

Quan els Reis Catòlics es van adonar del potencial del descobriment es van iniciar les maniobres per a minimitzar les atribucions i drets que havien conferit al descobridor en les capitulacions de Santa Fe. Altres criteris indiquen que també va existir una conjura d'Estat per part de Castella amb el propòsit d'apoderar-se del projecte de conquesta i colonització del Nou Món.¹ Un cop assumida aquesta tasca, l'empresa va ser tota seva, sens dubte.

Els primers pobladors de la Cuba postcolombina foren súbdits de Castella i esclaus arrancats a l'Àfrica; els aborígens no van resistir l'empenta colonitzadora i pràcticament desaparegueren. A aquest fet es deu que en la química ètnica cubana prevalguin els components culturals assenyalats: la forma de parlar, la idiosincràsia i la cultura en general dels cubans procedeix majorment de Canàries, Andalusia i Àfrica.

1. BILBENY, Jordi, Brevíssima relació de la destrucció de la història. La falsificació de la descoberta catalana d'Amèrica, Set Ciències, Arenys de Mar, 1998.

Durant els primers 250 anys de l'illa com a colònia espanyola, o per més ben dir castellana, no van haver-hi relacions estables amb Catalunya. Altres components no es van incorporar fins al segle XIX; primer van ser els catalans i després els gallecs, els asturians i altres, pel que fa a la península. Xinesos, yucatecs, haitians, caribenys en general, jueus, àrabs i altres ètnies també van matisar en major o menor grau el molt variat mestissatge cubà.

Els fills del Principat van començar a anar a Cuba de manera estable² a finals del segle XVIII. L'arribada sistemàtica iniciada en aquella època va obeir a una conjuntura peculiar que beneficià la burgesia criolla, mentrestant a Catalunya tenia lloc el desenvolupament del capitalisme i s'iniciava l'única revolució industrial de la península. Llavors, i segons Oriol Junqueras³

Catalunya i Cuba es van trobar perquè eren les dues zones econòmicament més dinàmiques de tota la monarquia espanyola. Cuba i Catalunya constituïen les dues puntes de llança de la modernització agrària i industrial.

Per raons històriques i atesa la seva posició geogràfica, Catalunya tenia tradicions marineres i comercials molt arrelades. El creixement que en aquells moments experimentava l'obligava a buscar els mitjans per donar sortida als excedents productius. Emprant paraules de Pierre Vilar: "Catalunya s'havia habituat a produir per vendre i no simplement per a consumir."⁴

Els iniciadors del flux envers Cuba foren, des de bon començament, mariners i comerciants. L'emigració fou un fenomen més tardà i els emigrants es van establir, principalment, a l'Havana, Santiago de Cuba, Guantánamo, Matanzas i Cárdenas. Entre 1780 i 1850 la major quantitat d'emigrants de la península a Cuba foren catalans. Només després d'aquesta darrera data va baixar la seva proporció en benefici de gallecs i asturians que hi van afluir majorment.

Entre 1827 i 1849 Cuba ocupà el tercer lloc entre els mercats espanyols, després de França i Anglaterra. El tèxtil, la farina, el vi i altres productes agraris foren les principals exportacions cap a l'illa. El grup de poder a "la siempre fiel isla de Cuba", com se li deia llavors, va organitzar les seves pròpies expedicions per a sostenir el tràfic d'esclaus, que era la base del sistema productiu cubà. Catalunya tingué un rol principal en aquestes relacions comercials. D'acord amb Josep M. Fradera⁵ no va

2. Amb anterioritat els historiadors registren només casos d'excepció.

3. JUNQUERAS, Oriol, *Els catalans i Cuba*, Proa, La Mirada Històrica, Barcelona, 1998, p. 25.

4. FONTANA, J., *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, Barcelona, 1983, 70.

5. FRADERA, J. M., "Catalunya i Cuba en el segle XIX, El comerç d'esclaus", *Els catalans en el tràfic de negres*, L'Avenç, núm. 75, octubre, 1984, p. 40-73.

haver-hi pràcticament cap empresa colonial catalana important a l'època que no participés en el tràfic d'esclaus. Els intercanvis entre Catalunya i el mercat interior espanyol no generaven prou beneficis per a compensar el dèficit de la balança comercial amb Europa i el model negrer va ser un factor decisiu en el manteniment d'un sistema complex de relacions exteriors.

Cuba esdevingué un intermediari comercial natural entre Espanya i Amèrica, i Catalunya jugà un rol capital en aquestes relacions. Ben aviat, al segle XIX, Barcelona va superar Cadis en el comerç amb les Antilles i el protagonisme català va augmentar any rere any. El cercle de negociants catalans destacava dins el conjunt espanyol de l'illa.

L'arribada continuada i massiva de catalans a Cuba tingué tres moments puntuals: un boom entre 1780 i 1860, una desacceleració després de 1860 i una important reanimació entre 1900 i 1928.

El boom 1780-1860

A la darrerria del segle XVIII s'encetà un primer moment d'auge que es va perllongar, en ritme in crescendo, fins al 1860. Els negociants, mariners i armadors iniciadors, van anar conformant una xarxa que atreïa parents, amics i coneguts que ja adquirien el caràcter d'immigrants. Durant aquells anys, segons Moreno Massó⁶ "van arribar (els catalans) a constituir el flux migratori més important... tant pel que fa al paper econòmic que tingueren com a la influència política i social". D'acord amb Oriol Junqueras,⁷ "el 60% dels emigrants espanyols que arribaven a Cuba tenien com a primer destí el fer de criats. Entre els catalans aquesta proporció era només d'un 38% i molt prompte canviaven cap a altres activitats més convenients".

La desacceleració posterior a 1860

L'economia de plantació cubana va tenir moments de violenta expansió a partir de 1788. Fou el cicle de predomini manufacturer.⁸ Entre 1815 i 1842 les condicions internacionals polítiques, econòmiques i tecnològiques canviaren. El sistema esclavista va esgotar les seves possibilitats productives i va entrar en crisi atès que els esclaus eren incapaços d'adaptar-se a la nova tecnologia que acceleradament s'incorporava a la indústria sucrera, molt dinàmica en aquella època. El sucre cubà va deixar de ser competitiu en qualitat i preu. Es requeria el pas a la indústria moderna que

6. MORENO MASÓ, José Joaquín, La petjada dels catalans a Cuba, Comissió Amèrica Catalunya, Barcelona, 1992, p. 29.

7. JUNQUERAS, Oriol, op. cit., p. 35.

8. MORENO FRAGINALS, Manuel, El Ingenio. Complejo económico social cubano del azúcar, tomo II, Editorial de Ciencias Sociales, l'Havana, 1978, p. 94-101.

funcionava amb força de treball assalariada.⁹ Enmig de la crisi originada per aquesta circumstància, la sacarocràcia criolla va ser arruïnada pels comerciants espanyols que pignoraven les collites. En tals condicions va esclatar la primera guerra d'independència que s'estengué entre 1868 i 1878. Anys més tard fou abolida l'esclavitud i els prop de dos mil enginys primitius existents foren substituïts per només uns dos-cents grans enginys centrals, o simplement centrals, que produïen més sucre que els anteriors, amb costos competitius i un producte de més qualitat.

Després de 1860, tenint com a catalitzador l'esclat de la primera guerra, va canviar el model migratori català. Alguns negociants originaris de Catalunya, i fins i tot persones dedicades a altres activitats, se'n van anar de Cuba buscant oportunitats en altres països o tornant a la pàtria. L'emigració econòmica catalana va minvar notablement, però fou compensada en bona mesura pel flux forçat de militars enviats a l'illa per preservar l'ordre colonial. Una determinada proporció d'aquests eren catalans. Segons Moreno Fraguinals, entre el 1868 i el 1898 van arribar a Cuba quasi mig milió de civils espanyols i més de mig milió de soldats. En sumar les repatriacions i les morts s'arriba a la conclusió que Cuba va rebre 700.000 immigrants espanyols durant els trenta anys assenyals.¹⁰ D'aquestes xifres es pot inferir que una gran part vingueren com a soldats i molts eren catalans, de totes maneres la seva proporció dins el conjunt dels immigrants peninsulars es va reduir: en 1860, el 16% dels que provenien de la península presents a Cuba eren catalans. En 1898 aquest percentatge havia disminuït a un 6%. El primers llocs de la immigració a Cuba eren per als gal·les i asturians.¹¹

La reanimació entre 1900 i 1928

Després de la desfeta colonial espanyola de 1898 es va aturar momentàniament l'arribada d'immigrants peninsulars a Cuba i àdhuc un bon nombre va optar pel retorn. Però fou una reacció temporal i ben aviat el boom prengué força novament, llavors amb més intensitat que abans a causa de l'obertura econòmica impulsada per les noves condicions a l'illa.

El desastre colonial no va tenir sobre l'economia catalana un efecte tan dolent com el previst. Fins i tot alguns sectors vinculats a l'abastiment militar van progressar notablement i això constituï per a ells una mena

9. Segons la tecnologia sucrera importada de l'àrea del Mediterrani, la canya era triturada en molins moguts per força animal. El suc obtingut era sotmès a cocció fins arribar a la cristal·lització. La separació o purga dels cristalls de sacarosa es duia a terme lixiviant la dolça massa en uns cons invertits, oberts a la punta. El producte era envasat en caixes de fusta. Aquesta tecnologia va ser substituïda a la primera meitat del segle XIX per màquines a vapor aplicades a conjunts de molins; per calderes al buit i per calderes centrífugues per separar la sacarosa. La mà d'obra esclava era incapaç d'operar eficientment aquests equips.

10. Citat per Joaquim Roy en la introducció al llibre de Josep Conangla Fontanilles: *Memorias de mi juventud en Cuba*, Edicions Península, Barcelona, 1998, p. 10-11.

11. JUNQUERAS, Oriol, op. cit., p. 73.

d'acumulació originària de capital. Els vincles humans i comercials desenvolupats amb anterioritat promogueren la continuïtat de les relacions. Les exportacions espanyoles, catalanes majoritàriament, mantingueren la seva presència dins el mercat cubà posteriorment al 98. Aquesta situació es va estendre al flux migratori de les dues primeres dècades del segle xx. En 1900 la població de Cuba era d'1,6 milions d'habitants dels quals 127.000 eren espanyols nadius, dels quals prop de 8.500 eren catalans. Vint anys més tard, amb una població de quasi tres milions d'habitants, vivien a l'illa més de 300.000 espanyols dels quals uns 17.000 eren catalans. Més endavant s'aborden xifres sobre aquesta qüestió.

Segons l'historiador Jesús Guanche, en aquesta època es va dur a terme¹² "el major dels transvasaments humans d'Espanya a Amèrica, aquell que comprèn des de 1880 fins a 1930 i que supera amb escreix tots els segles anteriors de conquesta i colonització". Pel que fa al seu caràcter, seguint Yáñez Gallardo,¹³ en aquest període "l'emigració catalana va evolucionar seguint el comportament dels moviments internacionals de població, però a una escala menor".

Els catalans arribats a Cuba un cop iniciat el segle xx van trobar un país diferent del que havien conegut aquells que els havien precedit. Estats Units va retenir l'illa al seu poder directe fins al 1902, data en què el país va passar a ser formalment sobirà amb constitució, bandera, escut, himne i eleccions, però amb importants limitacions de sobirania.¹⁴ Això no obstant, les condicions sanitàries i socials milloraren i van tenir lloc importants inversions, particularment a les indústries del sucre i la mineria. Tot va anar prou bé fins que en 1921 es produí un greu crac bancari i el capital nord-americà es va apropiat de bancs, indústries, terres i altres capitals cubans i espanyols. Amb posterioritat a 1922 va haver-hi una feble recuperació interna i continuaren les inversions. El 1925 la superproducció europea, els mecanismes proteccionistes i la política monetària adversa foren antecessors de la gran crisi mundial de 1929-1934. Cuba, que fins al 1928 havia subministrat la meitat del sucre cru consumit per Estats Units, en 1933 només hi exportaria una quarta part.¹⁵

La dècada de 1930, per afegit a la crisi econòmica, fou un prolongat període d'enfrontaments polítics interns amb freqüents canvis de governs i inestabilitat. Com a conseqüència va cessar la immigració i molts immigrants peninsulars iniciaren la repatriació. Una llei que limitava la contractació

12. GUANCHE, Jesús, "Prólogo", Fernando Ortiz y España a cien años de 1898, Fundación Fernando Ortiz, l'Havana, 1998, p. 8.

13. Citat per MORENO MASSÓ, José Joaquín, op. cit., p. 37.

14. La més notòria fou l'esmena Platt que establia el dret d'intervenció militar a Cuba quan l'establishment ho considerés convenient. No fou l'única.

15. La intervenció nord-americana a la guerra d'independència de Cuba va tenir, entre altres motivacions, la de controlar la producció del sucre cru que necessitava la indústria refinadora d'Estats Units. El lobby dels refinadors de sucre, aleshores poderós a Washington, fou un dels que més va pressionar per arrabassar l'illa a Espanya.

d'estrangers va liquidar pràcticament l'arribada de nous immigrants. La situació es va mantenir fins a la Segona Guerra Mundial amb pocs canvis matisats per una feble recuperació. Al març de 1952 Fulgencio Batista va fer-se amb el poder mitjançant un cop d'Estat. El 2 de desembre de 1956, Fidel Castro desembarcà a l'illa amb vuitanta insurgents i així inicià la rebel·lió contra la dictadura. Després de quasi tres anys de lluita armada, el 31 de desembre de 1958, Batista va fugir del país. L'1 de gener de 1959 es va iniciar l'etapa de la Revolució liderada per Fidel Castro.

Durant el més de mig segle xx descrit, la presència dels catalans cubans va passar per quatre moments. El més vigorós tingué lloc entre 1900 i 1928, període en el qual es registra el número més alt de catalans residents a Cuba. A partir de 1929 va cessar la immigració i es va iniciar el descens progressiu del nombre de catalans. Una imperceptible excepció es va produir a conseqüència de la Guerra Civil Espanyola que va comportar l'arribada a l'illa de molts refugiats; però la majoria no van poder romandre-hi a causa de la legislació restrictiva promulgada després de 1931. Tanmateix, el nombre de catalans era encara alt a la dècada dels cinquanta, però la seva tendència era clarament decreixent a causa de l'edat. Fins i tot, d'ençà el 1959 es van reduir més pel fet que alguns van abandonar el país en considerar-se afectats per les lleis revolucionàries o, simplement, per prejudicis anticomunistes.¹⁶

16. Les excepcions són persones no immigrants, com els empresaris catalans que vingueren després de l'any 1993. No han tingut presència social i molts se n'han anat del país.